

Anadolu Dışındaki Müslüman Türk Devletleri, Harzemşahlar, Tolunoğulları, Memlükler

Halil Uysal

Tolunoğulları Devleti

868-905

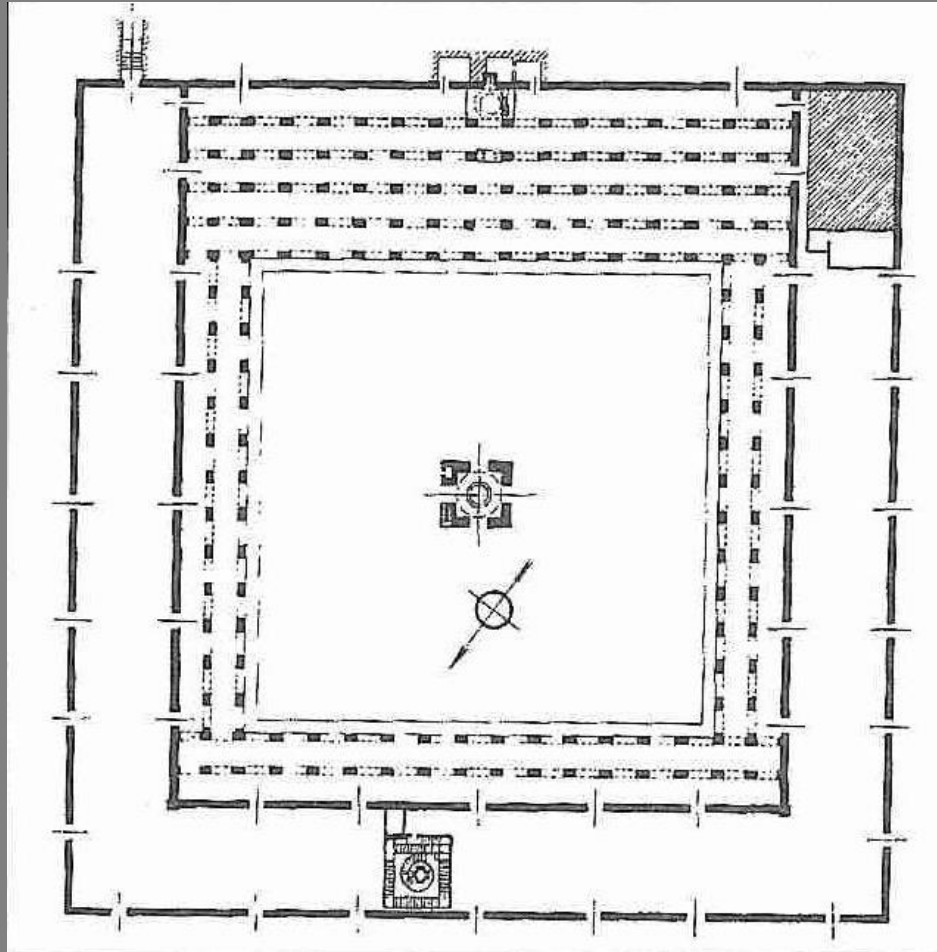
- Tolunoğulları, Abbasilerin siyasi ve sosyal anlamda çöküş yaşadıkları 9. yüzyılın son çeyreğinde, 868 yılında Mısır'da kurulmuş ve kısa sürede topraklarına Suriye, Filistin, Tarsus gibi önemli bölge ve şehirleri dahil ederek sınırlarını Berka'dan Fırat Nehri'ne kadar genişletmiştir. Tolunoğulları Devleti'nin kurucusu Ahmed bin Tolun'un babası, Buharalı *Tolun* adında bir Türktür.
- Ahmed bin Tolun Halife tarafından Mısır valisi olarak atanmış ve büyük bir ordu teşkil etmiştir. Abbasiler hilafet mücadeleleri ile uğraşırken Ahmed bin Tolun vergi vermeyip bağımsızlığını ilan etmiştir (868).
- Tolunoğulları'nın devlet teşkilatı, tarım ve ziraat, şehircilik ve iskan, sosyo-kültürel hayat ile sağlık konularında iz bırakan faaliyetlerde bulunmuşlardır.
- Devlet yönetimi İslami unsurların etkili olduğu bir Türk Devlet Geleneğine uygun olarak yürütülmüştür.
- Ahmed bin Tolun vefat edince yerine oğlu Humareveyh geçmiş ve başarılı bir yönetimin ardından genç yaşta öldürülmüştür. Yerine geçen oğlu ve kardeşleri saltanatı koruyamamış ve devlet 905 yılında Abbasiler tarafından yıkılmıştır.

Tolunoğlu Camii

- İbadet mekanındaki payelerden birinin üzerinde yer alan orijinal kitabe vakfı ve metnini ihtiva etmekte ve düz kufi ile yazılmış olarak binanın tamamlanma tarihini (879) vermektedir.
- Tamamen tuğla ile inşa edilmiş olan Tolunoğlu Camii, mimarisi ve tezyinatının büyük bir kısmı ile Abbasi geleneğini ve özellikle Samerra üslubunu devam ettirir. Yapı, etrafı duvarlarla çevrili 161 ,5 x 162,25 m. ölçülerinde bir dış avlunun kible yönünde yer almaktadır. Cami, ortada yaklaşık 92,00 x 92,00 m. ölçüsünde kare bir avlu ve bu avluyu çevreleyen revaklardan meydana gelmiştir.
- Alçı üzerinde oyma bezemeler yapıyı zenginleştirmekte avlu cephesindeki iki gülbezekler göz kamaştıran bir bordür meydana getirmektedir. Tolunoğlu Camii Tolunoğlu Ahmet'in Kahire'ye gelirken getirdiği Türk mimarlar tarafından yapılmıştır.

Tolunoğlu Camii Planı

Tolunoğlu Camii

- Tolunoğlu Ahmet Cami'nin bitişinde hamam ve şifahane vardı. Tolunoğlu Ahmet, kurmuş olduğu "Maristan" adını verdiği hastane ve eczane için 60.000 dinar ayırmıştı. Hastaneye esir, asker, zengin veya fakir herkes alınır. hastalardan tedavi için herhangi bir ücret alınmazdı. Ayrıca Tolunoğulları Nil Nehri üzerinde bentler ve su kanalları yaparak tarımı geliştirmiştir.
- Tolunoğulları Devletinde resmi yazışmalarda ve edebiyatta Arapça kullanılmış, orduda ve Türk tebaa arasında Türkçe kullanılmıştır.

Tolunoğlu Dinari

Harzemşahlar Devleti

1077-1231

- Ceyhun ırmağının Aral gölüne döküldüğü Harezmi bölgesine hakim olanlara Harzemşah denmiştir.
- Harzemşahların atası Anuş Tigin Harezmi valisiydi. Torunu Atsız Selçuklulara karşı bağımsızlık mücadelesi verdiyse de onun oğlu İl-Arslan döneminde Büyük Selçuklu Devleti yıkılınca Harzemşahlar tam bağımsız bir devlet oldu (1157).
- İl-Arslan'ın torunu Alaaddin Muhammed Harzemşah döneminde devlet en parlak dönemini yaşamış fakat Moğolların istilasına uğramış ve dağılma sürecine girmiştir.
- Alaaddin Muhammed Harzemşah'ın oğlu Celaleddin Harzemşah Moğollara karşı mücadele etmiş Cengiz Han'ın Moğolistan'a dönmesi üzerine İran ve Azerbaycan coğrafyası üzerine fetihlere başlamıştır. Ahlatı aldıktan sonra Anadolu Selçuklu Devleti ile karşı karşıya gelmiş ve Yassı Çemen savaşında ağır bir yenilgi almıştır (1230). Onun bir sene sonra vefat etmesi üzerine Harzemşahlar tarih sahnesinden kaybolmuştur.
- Harezmişahlar her yönüyle İran kültürünü taşımaktadır. Sanat tarzları Selçuklu üslubundadır. Devletin yönetim organizasyonu Büyük Selçuklulara benzemektedir.

- Harzemşahlar döneminde Harezmi'de bilim ve yazın alanında büyük etkinlikler olmuştur. Harezmi illerinde düzenli medreseler ve büyük kitaplıklar kurulmuştur. Bu dönemde, diğer dönemlerde olduğu gibi sultanlar bilginleri ve sanatçıları korumuşlardır. Bu dönemde yazılan birçok eserin, dönemin hükümdarı Atsız'a sunulmuş olması da sultanların ilme gösterdikleri önem açısından dikkat çekicidir. Saraylarda Arapça ve Farsça divanlar da ortaya koymuşlardır. Birçok eserlerin Harezmi Türkçesi ile nüshaları yazılmıştır. Özellikle Yesevi tarikatından etkilenen Türkler, Türkçe eserler vermeye çalışmışlardır. Hükümdarların çoğunun fazlaca Arapça ve Farsça bilmediklerini ve onların Türkçe eserlere daha fazla önem verdiklerini düşünürsek, bu dönemde yazın dilinde de Türkçenin kullanılmasının teşvik edildiğini görebiliriz.
- Ekonomik ilişkiler nedeniyle uğrak bir yer olan Harezmi bölgesi, "Oğuzlar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavutlar, Kıpçaklar ve Türkmenler" in bu bölgeye yerleşmesiyle birlikte daha da Türkleşmiştir. Bu dönemde orduda ve sarayda "Türkçe" konuşulmuş, eğitim dili olarak da Türkçe kullanılmıştır. Halk içerisinde de Türkçenin hâkim dil olmasına karşın, "devlet dili" olarak "Farsça", bilim ve din dili olarak da "Arapça" kabul edilmiştir. Fakat bu dönemde özellikle yazın dili olarak da Türkçe önem kazanmaya başlamıştır. Bu şekilde Türk Dili üzerine eserler yazıldığı tahmin edilmektedir; fakat Moğol yayılması döneminde bu eserler büyük olasılıkla yok edilmiştir

- Az sayıda örneği bulunan Harzemşahlar dönemi camilerinin eyvanlı tipte olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu cami geleneğiyle irtibatı olan bu camiler kubbe kullanılmayıp eyvanlarla yetinilmiş olmasıyla Selçuklu camilerinden ayrılır. Horasan'da Zevzen'de yer alan 1219 tarihli çok harap durumdaki cami bunların en güzel örneğidir. Harzemşahlar devri mimarisinin mimari, işçilik, malzeme ve tezyinî anlayış bakımından Selçuklu mimari geleneğiyle bir bütünlük arz ettiği görölmektedir. Bu döneme ait kare gövde üzerine yerleşen yüksek kasnaklarıyla dikkat çeken mezar anıtları, bölge mimarisinin önemli bir öğesi olan çift kubbe sistemini destekleyen yüksek kasnakların gelişimi açısından dikkat çekmektedir. Harzemşahlar'dan günümüze kalan Fahreddin er-Râzî ve Sultan Alâeddin Tekiş kümbetleri bugün İran'ın doğusunda Türkmenistan sınırları içinde bulunmaktadır.
- Türkmenistan'da Ürgenç'te, tuğladan, kare planlı olarak inşa edilen Fahreddin Râzî Türbesi (XIII. yüzyılın başları) içten kubbe, dıştan piramidal çatı ile örtölüdür. Yapının, bir dönem burada bulunan ve 1210'da Herat'ta vefat eden Fahreddin Râzî'nin anısına makam türbesi olarak inşa edilmiştir.
- Sultan Alâeddin Tekiş Türbesi kare planlı olup içten bir kubbe ile örtölüdür. Yapı, dıştan ana gövde üzerinde yükselen silindirik kasnak bölümü ve bunun üzerini örten konik külâhıyla ayrıca dikkati çekmektedir.

Fahreddin Râzî Türbesi

Sultan Alâeddin Tekiş Kümbeti

Delhi Türk Sultanlığı (Hindistan Türk Devleti) 1206 - 1526

- Hindistan'daki, Müslüman Gurlu Devletinin komutanlarından Kutbeddin Aybeg tarafından Delhi'de kurulan Türk devleti. Bu devlete; Mu'izzîler, Halacîler, Tuğluklar ve Seyyîdler olmak üzere dört Türk sülâlesi, birbiri arkasından hâkim oldular.
- Kutbeddin Aybeg'den sonra tahta çıkan İl-tutmuş Moğollardan kaçan kalabalık Türk kitlelerini memleketine kabul etmek suretiyle, kuzey Hindistanda Türk kültür hayatının devamını sağladı. İl-tutmuş, 1235 yılına kadar Bengal, Gwaliordan başka Uccaynı da kendine bağladı ve Halife kendisini "Hindistan Sultanı" olarak tanıdı (1229).
- Beşinci hükümdar olan Raziye Begüm Sultan Türk tarihinde saltanat sürmüş olan tek kadındır.
- Devlet 15. asırda taht kavgaları ve isyanlarla iyice zayıfladı. Son yıllarda devlet işleri, Pencab'ın büyük bir kısmına hakim olan Behlül Han Ludî adında bir Afgan beyinin eline geçti. 1451 senesinde, Behlül'ün baskısına dayanamayan Âlem Şah, tahtı ona bırakarak Badaun'da yerleşti. Böylece Delhi Türk Sultanlığı sona erdi ve hükümdarlık Afgan asıllı Lûdîlerin eline geçti.
- Delhi Türk Sultanlığının idarî teşkilâtı, genelde Türk İslâm devletlerinin teşkilâtına dayanmaktaydı.

- Türklerin Hindistan'a getirdiği sanat daha çok İslamî özellikler taşımaktadır. Hemen hemen bin yıllık bir mücadelelelden sonra Budizm'i ve ona bağlı sanatı Hindistan'dan çıkarmayı başaran Hindu din ve sanatı canlılığını kaybetmiş, bu sefer de Türk-Müslüman sanatının etkisine dayanamaz hale gelmiştir. Kuzey Hindistan'dan başlayarak çeşitli Türk-Müslüman medeniyet ve sanat merkezleri kuruldu. Bunlar Orta Hindistan'a kadar ilerledi. Hindu sanatı ise sadece Güney Hindistan'da egemen oldu. Hindistan'ın öz yapı üslubu ile Türklerin getirdiği mimari şekli tam bir tezat meydana getirir. Hind mimari sitili sayısız heykel ve süslerle kaplı yüksek yapılar şeklinde kendini gösteriyordu. Buna karşılık Türk Müslüman mimaride gösterişiz düz duvarlar ve mimari şekillerde açıklık ve uyum göze çarpıyordu. Heykel ve insan figürleri kesinlikle kullanılmıyordu.
- Türkler Hindistan'a gelmeden önce, hind yapılarında kubbe yoktu. Türklerin yönetimi döneminde Hindistan'da yarım küre şeklinde kubbeler görölmeye başlandı.
- Türk mimarisinin her döneminde görölen özelliklerden birisi olan küçük kubbelerin sıra sıra dizilmesi Hind-Türk eserlerinde de yer almıştır. Kubbeli türbeler de Türklerin Hindistan'a getirdiği Hakanlı ve Selçuklu türbelerinden etkilenen bir yapı şeklidir. Türklerin Hindistan'a getirdiği diğer bir mimari özellik kemerlerdir.
- Yapılarda Hindistan'ın doğal zenginliklerinin verdiği bütün malzemelerden yararlanılmış, kırmızı kum taşı, çeşitli renkte mermer, taş, tuğla ve birçok değerli ve yarı değerli taşlar kullanılmıştır.

- Delhi Türk Sultanlığı dönemine ait pek çok mimari eser günümüze kadar gelememiştir. Bazıları ise harabe halindedir.
- Delhi'de 1193 yılında inşasına başlanıp 1197 yılında tamamlanan Kuvvet-ül İslâm, İslam'ın Kuvveti, camii günümüzde bir harabe halindedir. Bu görünüşüyle bile dünyanın en muhteşem yapılarından birisidir diyebiliriz. Kutbeddin Aybek tarafından yaptırılmıştır.
- Camiinin bir iç bir de dış avlusu bulunmaktadır. Camiinin doğu duvarında bulunan bir yazıda "Bu camiinin yirmi yedi Hindu tapınağının malzemesi ile yapıldığından bahsedilmektedir". Bu yüzden iç avluda bulunan sütunlarda Hindu izleri görülmektedir. İl-Tutmuş döneminde (1230) yapılan bölümler İslâmi karakterdedirler. Halen sağlam bulunan kısım ise, yapının batı yönündeki 120 metre uzunluğunda kemerler dizisidir. İl-Tutmuş camiyi iki misli büyötmüştür. Cami alanı içinde kendisi için bir türbe yaptırmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise camiye havuzlar ve kemerler ilâve edilmiştir. Kuvvet-ül İslâm caminin geniş avlusu içinde Delhi'nin semalarına doğru yükselen Kutb Minar, Hindistan'daki Türk-Müslüman egemenliğinin soylu anıtlarından biridir.
- Kutb Minar'ın yapımına Kutbeddin Aybek tarafından 1192'de başlanılmıştır. Beş kat olan minare İl-Tutmuş tarafından tamamlatılmıştır.

- Yetmiş üç metreye yakın yükseklikte olan Kutb Minar'ın çevresi üç metreye yakındır. Yukarıya doğru çevre genişliği daralan minarenin dışı yivlidir. İlk bölümde yirmi dört yuvarlak ve düz yiv vardır. Diğer bölümlerinde ise yivler yuvarlaktır. İlk üç kısım kırmızı kum taşındandır. Diğer iki kısımda mermer karışımı da vardır. Dört tane şerefesi vardır. Her bölümde şerefelere açılan birer kapı vardır. Ayrıca gövdesinde geniş yazı bantları vardır.
- 1200 yılında yapımına başlanan ve İl-Tutmuş zamanında bitirilen Acmer camii cayna tapınak ve manastırları kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Taş yapının kemerleri İran sitilindedir. Ayrıca yapıda Arapça yazılar ve çeşitli süslemeler vardır. Bu güzel yapıdan günümüze sadece iki minare kalmıştır.

Kuvvet-ül
İslâm Camii
&
Kutb Minar

- 1325 yılında inşa edilen Gıyaseddin'in türbesi kırmızı kum taşından kare şeklindedir. Duvarları çok kalındır. Bu kütleli ve kaba görünümlü yapının çevresi taştan burçlarla kuşatılmıştır. Türbe âdeta kale görünümündedir. Türbenin üzerindeki beyaz mermer kubbe sekizgen bir silindirin üzerinde yer alır. Türbenin dış duvarları kırmızı kum taşından işlemlerle örtülüdür. Türbe Hindistan'da Türk-Müslüman mimari tarihinin önemli bir dönemeci sayılır. Zira duvarları belli bir eğime sahip ilk bina niteliğini taşır. Türbe inşa edildiği zaman yapay bir gölün ortasında bulunuyordu.

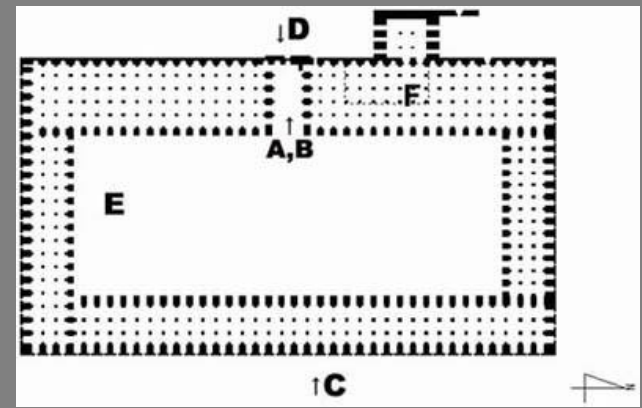
- XIV. yüzyıla ait Delhi camileri içinde en önemlisi Kalan mescididir. Köşelerinde kubbeli burçları, giriş kısmının iki tarafında bulunan sivri başlıklı silindir şeklinde minareleri ile ihtişamlı bir görünüşü vardır.
- Gucerat bölgesinde Çambây'da Cami Mescid (1325); Ahmedabad yakınında Dholka'da Hilâl Han Kazı camii (1333) gibi eserler hindu yapılardan alınmış çeşitli motiflerle donatılmıştır.
- Bengal'in Gaur bölgesinde Pandua yakınında bulunan büyük Adina Mescid'in Mekke'ye bakan cephesinde kolonlu ve beş dehlizle çevrilen büyük, bir avlusu vardır. Diğer cephelerde ise birer dehlizi bulunmaktadır. Tuğladan yapılmış kemerleri aynı ölçü ve süsleme şekliyle 378 adet kubbeyi taşır. Bundan başka Kuzey Hindistan'da iki ilgi çekici cami vardır. Bunlardan birisi Benareş yakınında Caunpur'da 1377 yılında tamamlanan kale içinde İbrahim Naib Barbak camiidir. Diğeri de 1408 yılında inşa edilen Atala Mascid camiidir. Atala Mascid camiinde giriş kolonu üzerinde İran sitili büyük bir kemer vardır. Kare şeklindeki camiin köşelerinde bulunan kuleler Hindu sitilini aksettirir. İç kısımdaki kemerler ve kubbelerde ise türk sitili göze çarpar.

Büyük Adina Mescidi

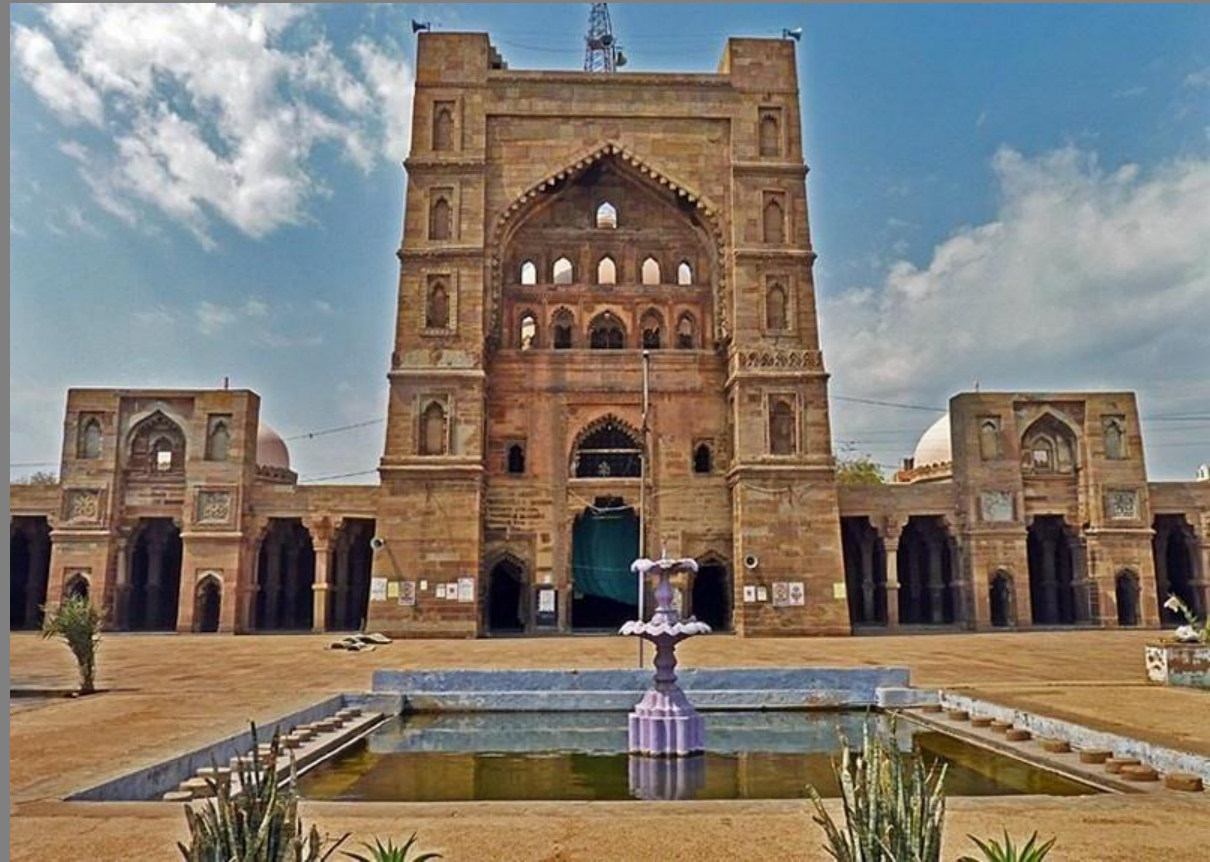
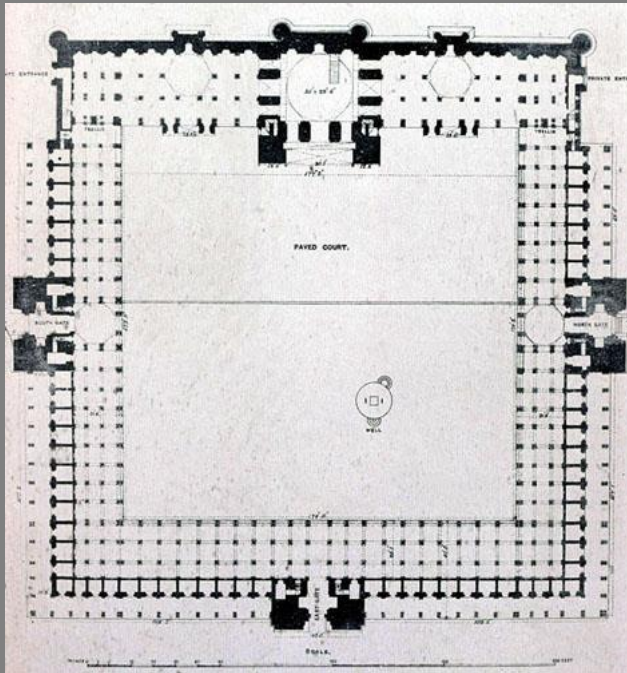

Büyük Adina Mescidi Planı ve içerisinden bir kare

Atala Mescidi ve Planı

Meml k Devleti

1250–1517

- Mısır ve Suriye saltanat süren Türk hanedanıdır. Hanedanlarının k le asıllı olmalarından dolayı Arapça'da "k le" anlamına gelen "meml k" sözcüğüyle anılmışlardır. Meml k Devleti 1250 yılında İzzüddin Aybek tarafından kurulmuştur. Daha sonra Kutuz tahta çıkmış ve 1260 yılında Moğolları bozguna uğratmıştır. Yerine hükümdar olan Sultan Baybars Haçlıları ortadan kaldırmıştır. Başkenti Kahire'dir. Toros Dağları, Libya   l  ve Fırat Nehri'ne kadar uzanan bütün toprakları ve Hicaz, Sudan, Yemen ve Hadramut'u sınırlarına katarak büyük bir imparatorluk haline gelmişlerdir.
- Fatih Sultan Mehmed döneminde başlayan çekişmeler, Yavuz Sultan Selim zamanında, 1516 yılında yapılan Mercidabık Meydan Savaşı'nda yenilgiye uğramalarıyla sonuçlanmıştır. 1517'de Yavuz Sultan Selim'le tekrar Ridaniye'de çarpışan Meml kler ikinci kez Osmanlı İmparatorluğ  karşısında yenilgiye uğramış oldular. Son Meml k hükümdarı Tumanbay Yavuz Sultan Selim tarafından Kahire'de idam edilmesiyle Osmanlı topraklarına katılan Meml kler, 1517 yılında Osmanlı topraklarına katılarak tarihten silindiler.
- Resmi yazışmalar Arapça olsa da askeri dil çoğunlukla Türkçeydi (Meml k Kıpçakçası). Sultanlar adına pek çok Türkçe eser yazılmıştır. Meml k sultanı Kansu Gavri, Türkçe ve çerkesce yazdığı şiirleri ile tanınır. Bu zat, Firdevsi'nin şehnamesi'ni Türkçeye  evirtmiştir.

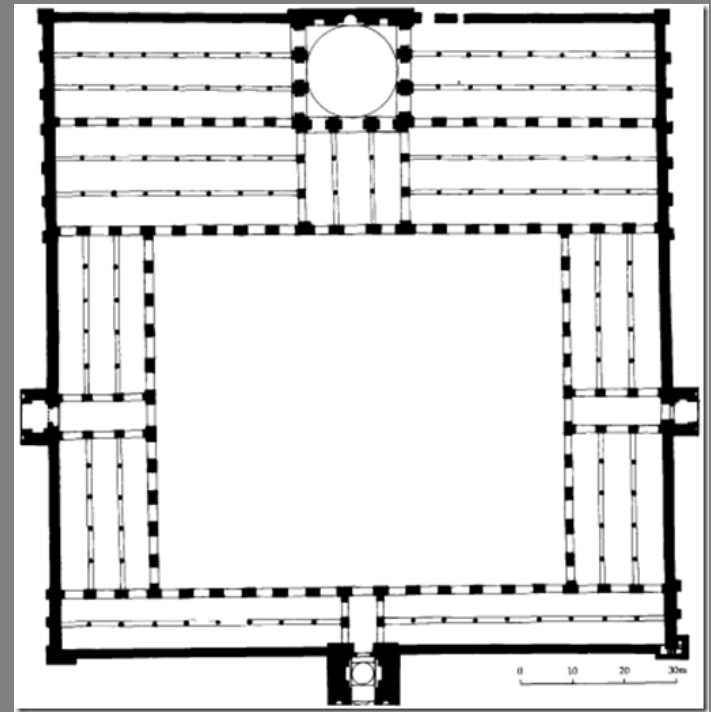
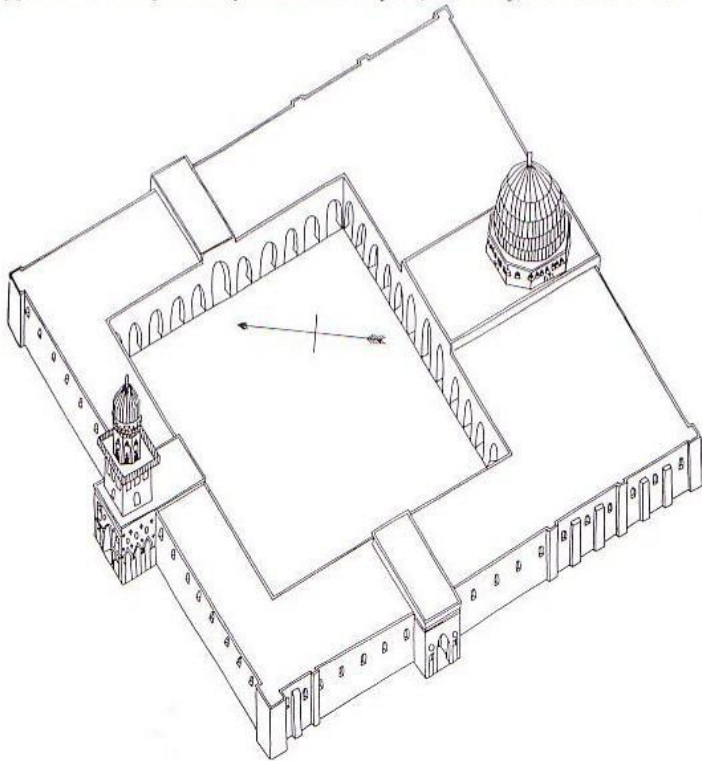

- Memlûklular Osmanlılardan önce Mısır'da sanat alanında en büyük varlık gösteren Türk devletidir.
- Memlûk mimarisinde yeni etkilerin yanında, daha önceki Türk mimarî geleneklerine bağlı kalındığını görüyoruz. Mimari eserler genellikle külliye halinde ele alınmış, esas itibariyle taş malzeme kullanılmıştır. Dört eyvanlı avlulu plan şeması, yüksek kasnaklı kubbe tipi, düğümlü geçmeli renkli taş süslemeler gibi sanat ve mimarlık unsurları devam etmiştir. Yapıların dış görünüşlerinde, cephelerde, nal kemer ve çifte pencere gibi unsurlarda, Batı İslâm dünyasından gelen tesirler de görülmektedir. Memlûk mimarisinin en önemli özelliklerinden birisi de, yapıların büyük boyutlarda ve külliye olarak ele alınmaları sebebiyle, şehirciliğe büyük katkılarının olmasıdır.

- Camilerde esas itibariyle üç tip plan uygulanmıştır. Birincisi revaklı, avlulu veya avlusuz, nef düzeni gösteren harimli "Hipostil Camilerdir. Ancak bu yapıların daha önceleri olduğu gibi serbest ve simetrik bir düzenleme göstermedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin ana girişler, artık caminin ekseninde bulunmaz. Bu tip camilerde, bir alt grup olarak mihrap önü kubbeli olanlar dikkat çekicidir. Bu açıdan geleneksel Türk cami mimarisiyle bu yapılar arasında bağlantılar kurmak mümkündür. Gazneliler Devri'nden kalan Leşker-i Bazar Camii'nde (XI. yy. ilk yarısı) ilk olarak karşımıza çıkan mihrap önü kubbesi, asıl İran'da Büyük Selçuklular zamanında büyük bir ustalıkla uygulandıktan sonra, bir taraftan Artuklular vasıtasıyla Anadolu'ya, diğer taraftan Zengi ve Memluklular aracılığıyla Kuzey Afrika'ya taşınmıştır. Mısır'da mihrap önü kubbesine ilk kez Baybars Camii'nde (1266-69) rastlanmaktadır. Ancak yapının mimarı, İran'da mihrap önü kubbesine bitişik eyvanın yerine, burada avluya doğru uzanan ve üç kemerle avluya açılan üç nefli bir bölüme yer vermiştir. Sonraları bu bölüm tamamen ortadan kaldırılarak, sadece mihrap önü kubbeli camiler yapılmaya başlanmıştır. Kale'deki Nasır Muhammet b. Kalavun Camii (1318-35), Sitti Miska Camii (1339), Altınboğa el-Maridani Camii (1337-39), Aksungur Camii (1347) ve Emir Şeyhu Camii (1349) bu tipin Kahire'deki önde gelen örnekleridir.

Sultan Baybars Camii 1266-69

93. Cairo, Mosque of Baybars al-Bunduqdari, 1266–69, axonometric view

Nasır Muhammet b. Kalavun Camii

- İkincisi haçvari planda ele alınan camilerdir. Esas itibariyle farklı boyutlardaki dört eyvan ile onların arasındaki hücrelerle çevrilmiş bir avludan ibaret bir düzenleme olup, bu şema Memluklulardan önce Eyyubi medreselerinde karşımıza çıkmaktadır. Memluklular Devri'nde özellikle Sultan Hasan zamanında medreselerin de Cuma Camii olarak kullanımıyla birlikte bu düzenleme camilerde tatbik edilmeye başlandı. XV. yüzyılda, yer darlığı sebebiyle yapıların boyutlarının küçülmesiyle beraber üzeri örtülü avlulu haçvari planlı camilerin inşası daha da yaygınlaştı. Sultan Eşraf Kayıtbay zamanında zemini ve duvarları çok renkli mermer kaplamalarla süslü olan ve köşelerindeki Sebîl-Küttablarıyla birlikte genellikle iki caddenin birleştiği kavşaklarda yer alan bu camiler, üzeri açık avluya sahip olmadıkları için cephelerinde çok sayıda delikli pencerelere sahipti. Önceki yapılarda yer alan avlular aynı zamanda abdest alma yeri olarak kullanılırken, bu yeni düzenlemede avlu ibadet mekanına dahil edilmiş, dolayısıyla abdesthaneler yapının dışarısına çıkarılmıştır. Aynı biçimde önceleri kible eyvanında yer alan ve "Dikkatü'l-Mübelliğ" denilen müezzin mahfili de mihrabın karşısındaki eyvanda bir balkon şekline dönüştürülmüştür. Önceden yapıların dış cephelerinde şeritler halinde düzenlenen kitabeler de bu yapıların üzeri örtülü avluların dört tarafını kuşatır hale getirilmiştir.

- Üçüncüsü de Geç Memluk Devri'nde ortaya çıkan tek kubbeli camilerdir. Bunlar Sultan Kayıtbay Dönemi'nin en güçlü ve en zengin emirlerinden birisi olan Yaşbak Min Mehdi el-Devadar tarafından birisi Kobri'l-Kubbe Semti'nde (1477-78), diğeri Abbasiye'de (1479-81) inşa ettirilen iki küçük camidir. Birincisinde her bir kenarı 13,75 m. olan kare mekan tek kubbeye kapatılırken, ikincisindeki kubbenin çapı 14,30 m.'dir. Her ikisinde de kubbeye geçişler, XV. yüzyıl Memluk yapılarında yaygınlaşan üç dilimli tromplarla sağlanmıştır. Aynı şema Sultan Barsbay'ın Rufai Tarikatı için yaptırdığı zaviyede uygulanmış, hatta günümüze ulaşmayan bazı zaviyelerin de bu tip mimariye sahip oldukları tahmin edilmektedir. Ancak bu düzenlemenin en yaygın biçimde Osmanlılar Devri'nde Anadolu'da tatbik edildiği bilinmektedir.

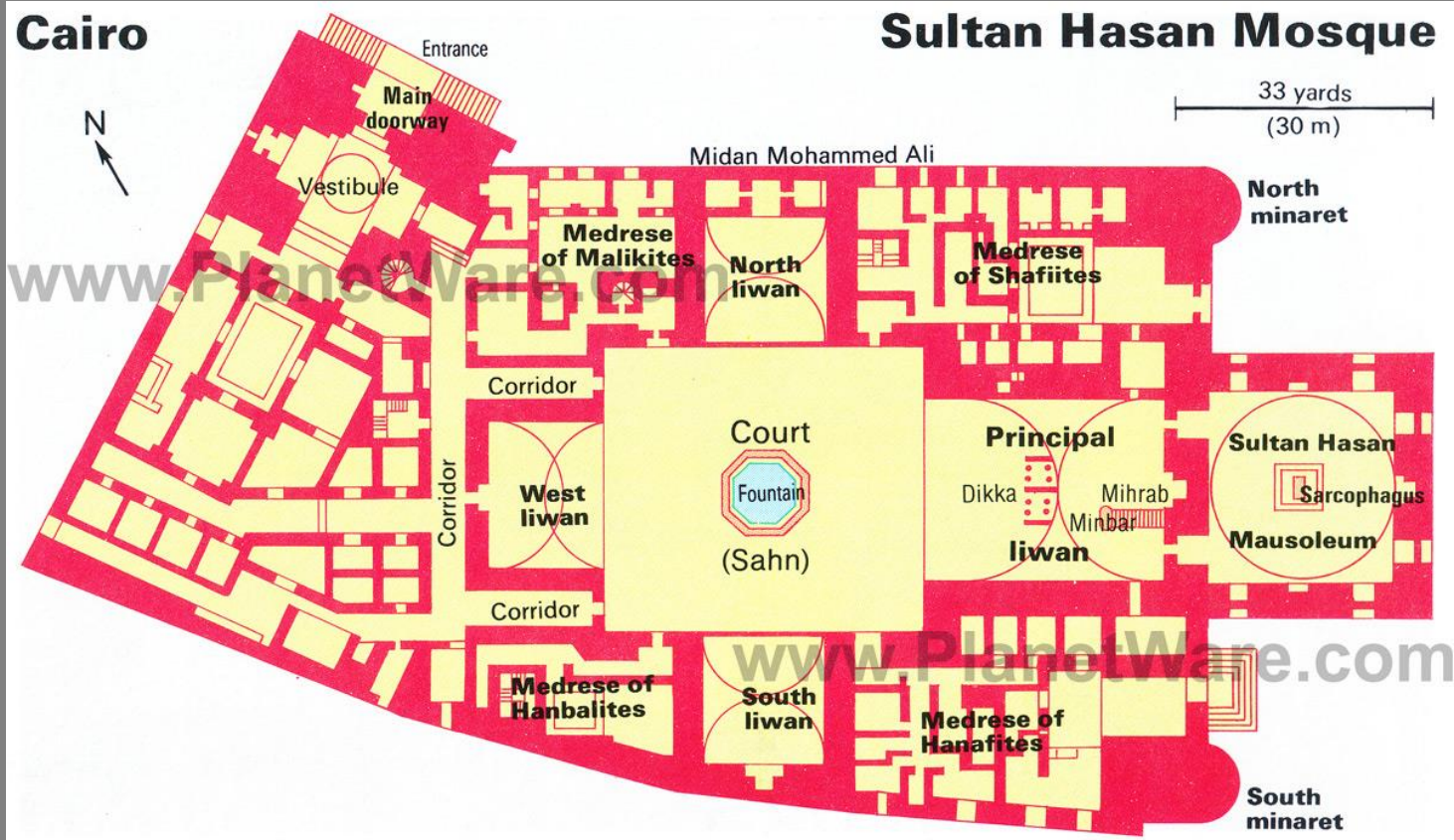
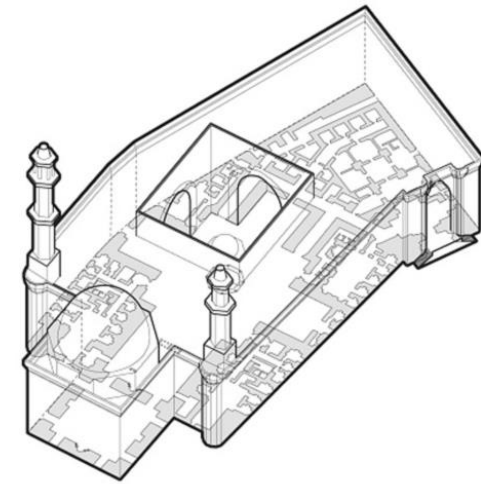
- Türk Meml kler zamanında yapılmış en başarılı medrese, **Sultan Hasan Mederesesi**'dir. (1356 -1362) 6 yıl sürmüş olan yapının inşaası günlük 1000 dinara mal olmuştur. Yapı, 8000 m²'lik bir alanı kaplar. Cephesi 150 m uzunluğundadır. Portalı, cephenin sağ köşesinde yer alır. Portalın cephenin ortasında yer almaması o zamana kadar g r len simetrinin bu yapıda yok edildiğini gösterir. 8. ve 9. yy.larda yaşayan 4 imam İslam dünyasında ayrı ayrı yayılan ve  ğretim konusu olan 4 mezhebin kurucusu olmuşlardır. Bu mezhepler, Malık , şafi , Hambeli, Hanefi mezhepleridir. Bu mezhepler esasları medreselerde öğretilmektedir. Sultan Hasan Medresesi'nin planı ise bu dörtlü eğitimin zorunluluğundan doğmuştur. Merdivenli kapı revakını dirsekli bir dehliz izler. Bu dehlizden bir koridora oradan da Kuzey eyvanın sağında ve solunda bulunan yollardan avluya varılır. Avlu kare biğiminde olup her kenarı 32 m. dir. Avlu kenarlarının ortasında büyük beşik tonozlu birer eyvan vardır. Diğerlerinden daha derin ve geniş olan eyvan mescit olarak düzenlenmiştir. Mihrabın sağında ve solundaki kapıdan sultanın türbesine geçilir. Kubbeli olan bu yapı 55 m yüksekliğindedir. Medresenin Güney Doğu cephesi türbenin etrafında düzenlenmiştir. Mihrap çok renkli mermerdendir. Her iki tarafındaki ince s t nların başlıkları tunç zannedebilecek kadar ince işlenmiştir. Duvarlar taş mozaik bezemelidir. Ve boylu boyunca ayetler içeren iri hatlı bir yazı frizi vardır.

Sultan Hasan Mederesesi

Sultan Hasan Medresesi Planı

- **Kayıtbay Camii-Medresesi**, Kayıtbay tarafından 1472-74 yılları arasında yaptırılmıştır. Özellikle kubbesi ve minaresinin süslemeleriyle ünlüdür. Kırmızı ve beyaz taşlar kullanılarak yapılmış olan bu yapı etkileyici bir izlenim uyandırır. Yapının minare tarzı üst üste binen üç kuleli sistemleri, dışa taşan şerefeleri ve parmaklıklarıyla Mısır'a özgüdür. Şam, Samarra, İran ve Magrip minarelerinden farklıdır. 14 basamaklı bir merdivenin ulaştığı kapı revaklı minarenin kaidesi ile yapının köşesini işgal eden sebil arasındadır. Türbe başka bir çıkıntı oluşturmaktadır. Kapıdan girilip bir dehliz ve koridordan geçildikten sonra kare biçimindeki avluya ulaşılır. Önceleri kubbeli olan bu kısım şimdi açıktır. Plan dört eyvanlı şemaya uygundur. Kuzey ve Güney eyvanları oldukça yüksek fakat derin ve geniş değildir. Batı eyvanı avlu genişliğindedir, ancak iki yan hücre ile genişletilmektedir. Mescid olarak düzenlenen doğu eyvanı ise at nalı şeklinde büyük bir sivri kemerle avluya açılmaktadır. Mısır'daki Memlük mimarisinde taşın, mermerin ve tuğlanın doğal renklerine ve ayrıca renkli sıvalara baş vurulmuştur.

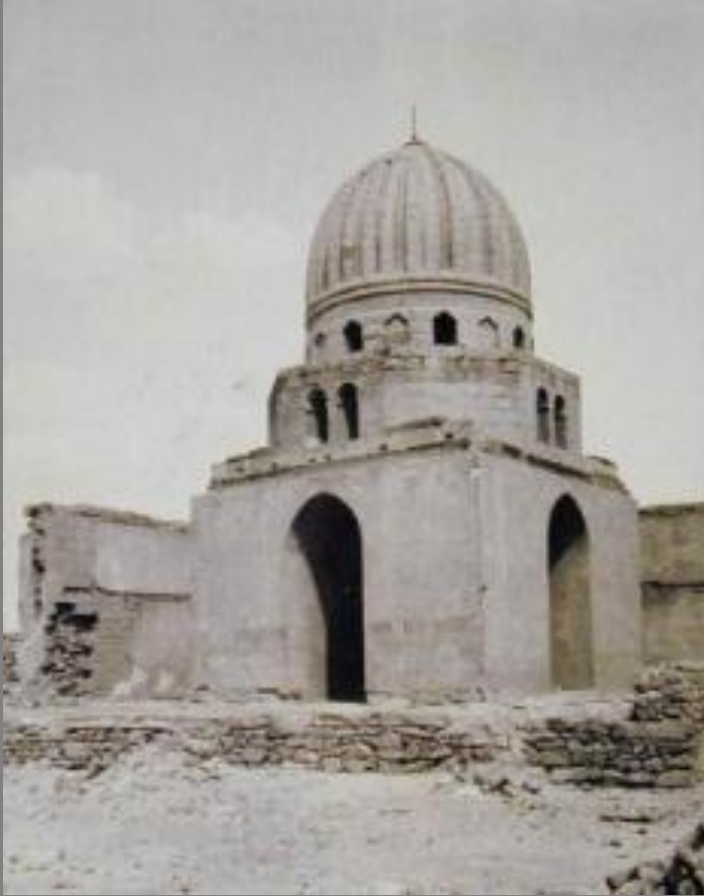
- Dış duvarlar, koyu gri, siyah ve kırmızının hakim olduğu aşırıya kaçmayan çok renklilikle zenginleşmiştir. İç mekanlarda tavanlar süslenmiş ve yaldızlanmıştır. Kemerler çok çeşitlidir. Sütunlar ise genellikle antik yapılardan derlenmiştir. Mukarnas, mimari süslemede önemli rol oynar. Trompları, pandantifleri, kornişleri ve minare altlarını süsler. Yazı, geometrik ve bitkisel motifler burada da, İslam Sanatının diğer bölgelerinde olduğu gibi bezemenin ana unsurlarını oluşturur. Kûfi yazı giderek daha az kullanılır. Bunun yerine ise nesih yazı yaygınlaşır.

Kayıtbay Camii-Medresesi

- Küçük binalardan muazzam abidelere kadar farklı boyutlarda, çoğunlukla da cami, medrese, hankah, ribat, zaviye ve tekke gibi dinî kurumlara bitişik yapılabilen Memlük türbelerinin asıl karakteri, kare planlı ve yüksek kasnak üzerine kubbeli oluşlarıdır. Bu tipteki yapıların en gösterişlisi *Sultan Hasan Türbesi*'dir. Medresenin kible eyvanındaki mihrabın iki yanına yerleştirilmiş kapılardan ulaşılan türbe, zeminden kilit taşına kadar 55,00 m yüksekliğindeki yapısıyla adeta Firavunlar dönemi piramitlerinin anıtsal karakterini Ortaçağ'da yeniden canlandırmaktadır.
- Bazı türbelerde de farklı planlamalarla karşılaşılmaktadır. Memlüklüler Mezarlığındaki *Tengizboğa Türbesi*, dört köşesindeki payelerin üzerine oturan dört kemerin taşıdığı bir kubbeyle örtülü kare planlı bir yapıdır.
- *Kalavun Türbesi* de farklı bir plan düzenine sahiptir. Küçük kubbelerle örtülü bir revakla kuşatılmış avludan kareye yakın dikdörtgen mekâna ulaşılmaktadır. Dört kare ayak ve granitten dört kalın sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülü bu mekân ve onun etrafını çevreleyen bir galeriden ibaret yapısıyla Kalavun Türbesi, merkezi planlı bir şema ortaya koymaktadır.

Tengizboğa Türbesi

Kalavun Türbe- Medresesi Planı

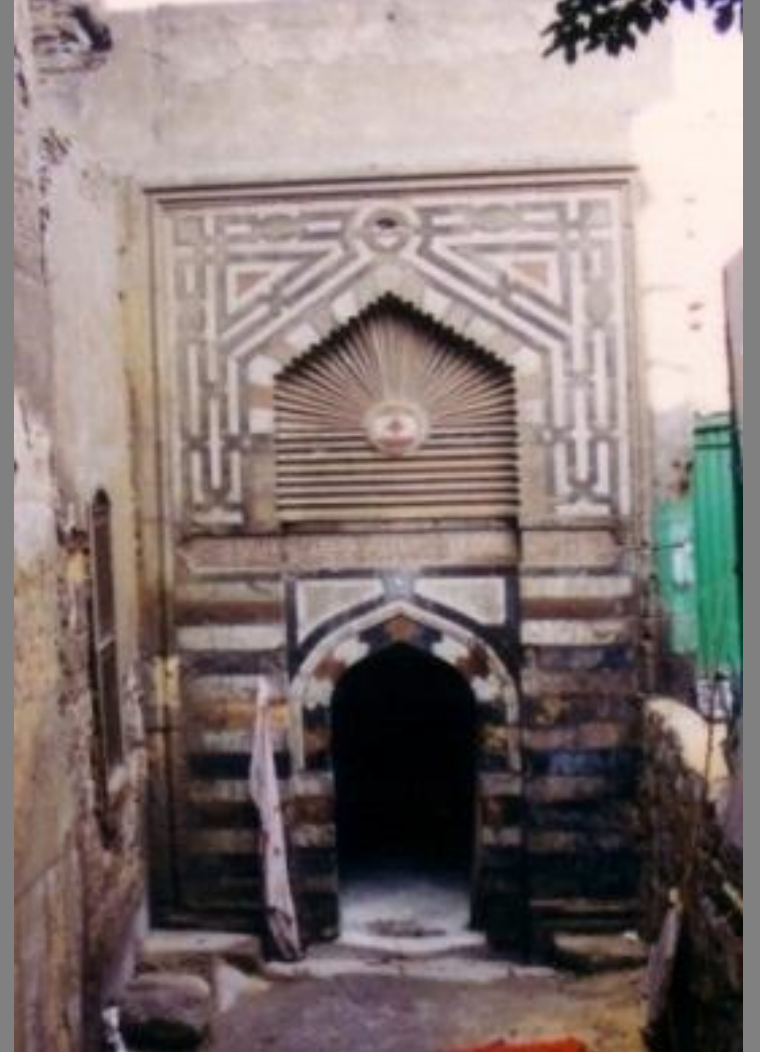
- Kızıldeniz bağlantılı ticaretin uğrak yerlerinden birisi olması nedeniyle Memlûklüler zamanında Kahire’de büyük boyutlu hanlar inşa edilmiştir.
- Hanların yapı biçimleri Memlûk devrinde yerli yerine oturmuştu. Anıtsal taç kapının yer aldığı cephelerinde caddeye bakan dükkânları bulunan hanlar, genellikle dikdörtgen şekilli, üstü açık, ortasında bir çeşme ya da havuza yer verilen bir avlu etrafında çok katlı bir düzenleme sergilerler. Hanların giriş katlarında tüccarların mallarını bırakabilecekleri depolar ve hayvanların bağlanabileceği ahırlar, üst katlarında ise genellikle bir taraçaya açılan insanların istirahat edebilecekleri mekânlar yer alırdı.
- Günümüzde Memlûk döneminden kalma *Kûsûn Hanı* (1341), *Kayıtbay Hanı* ve *Sebil-Küttabı* (1477), *Kayıtbay Hanı* (1480–81), *Sultan Gavri Hanı* (1504–5), *Zerakeşe Hanı* (XVI. yy başı), *Cellabe Hanı* (XVI. yy başı) ve *Han el-Hâlili* (1511) bu yapı tipinin örnekleri olarak sayılabilir.

Kayıtbay Hanı

- Meml kl ler döneminde Sebil ya da Sebilhane ile Sıbyan Mektebi olarak ayrı ayrı faaliyet gösteren iki farklı yapıdan birincisi alt kata, ikincisi de üst kata yerleştirilerek Sebil-K ttablar meydana getirilmiştir.
- 1479 tarihli *Sultan Kayıtbay Sebil-Küttabı*, en eski müstakil örnek olması yanı sıra anıtsal ölçülerde ele alınması bakımından kayda değerdir.
- Su mimarisinin diğer bir grubunu da hamamlar oluşturmaktadır. Meml k döneminde inşa edilen hamamlardan çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Mimari bakımdan Mısır hamamları bazı değişikliklerle Roma hamam geleneğini devam ettiren yapılardır. Meml kl ler zamanından kalan hamamların  nde gelenleri; Baştak Hamamı (1341), Sultan şeyh Melik Müeyyed Hamamı (1415–20) ve Sultan Eşref İnal Hamamı'dır (1456).

Solda Kayıtbay Sebil-Küttabı – Sağda Baştak Hamamının Girişı

- Meml kl ler zamanında Akdeniz sahilindeki kentlerde de kaleler inşa edildiği bilinmektedir. Sultan Kayıtbay'ın İskenderiye ve Reşid'de yaptırdığı kaleler bunlardandır. İskenderiye Kalesi (1477) dış ve i  surlarla kuşatılmış 17.500 m2 bir alanı işgal etmektedir. Ana burç bir köşk gibi çok katlı bir düzenlemeye sahiptir. Birinci ve ikinci katta mescit ve diğer ihtiyaçlar için kullanılan odalar, üçüncü katta ise gözetleme bölümleri mevcuttur. 1479'da Sultan Kayıtbay'ın yaptırdığı ve 1516'da Sultan Gavri'nin tahkim ettiği Reşid Kalesi, kare şekilli olup, köşelerinde büyük burçlara sahiptir. Kuzey cepheden tek bir kapı ile ulaşılan kalenin burçlarında askerin eğitimi ve savunma için mekânlar, duvarların üzerinde seyirdim yerleri vardır.
- Meml kl ler döneminden kalan saraylar kısmen ayaktaadır. Bunlar  zeri bir kubbe veya bir fenerle örtülü bir merkezi alan ile birbirine bakan iki eyvandan müteşekkil kat planlıdır. Alınak Sarayı (1293), Emir Yaşbak (Kusun) Sarayı (1336), Baştak Sarayı (1337), Mancak el-Silahdar Sarayı (1347), Emir Taz Sarayı (1352), İbn Bezarec Sarayı (1440), Kayıtbay Yazlık Sarayı (1474) ve Sultan Kansu Gavri Sarayı kalıntıları (1501–16) günümüze ulaşabilenlerdir.

Baştak Sarayı

Kahire Kalesi

Reşid Kalesi

Anadolu'da Memlük Eserleri

- Anadolu'nun güneydoğu bölgesinden Gaziantep Pişirici Kasteli (1283), Gaziantep Kalesi (1481), Şanlıurafa/Birecik Kalesi ve şehir surları (1277–79, 1301, 1477–78, 1482–84), Birecik Ulu Camii (1364–65), Birecik Çarşı Camii (1370), Birecik Arguniye Mescid ve Medresesi (XIV. yy), Birecik Kule (Urfa Kapısı) Mescidi (1483), Birecik Alaburç (Meydan Kapısı) Mescidi (1484), Birecik Merkez Bucağı, Dorucak (Şeyh Bekir) Köyü Türbesi (1480 Civarı), Halfeti Çekem Mahallesi Mescidi ve Türbesi (1395), Adıyaman/Eski Kâhta Yeni Kale (1286, 1291–93, 1309), Eski Kâhta Kutlu Doğmuş Camii ve Zaviyesi (1336–37), Besni Çarşı Camii (1293–94, 1299–1309, 1310–1341), Eski Malatya Melik Sunullah Camii (1394), Eski Malatya Namazgâhı (1465), Adana/Kozan Hoşkadem Camii (1448), Antakya Habib-i Neccar Camii (1268) ve Tarsus Ulu Camii (Camii'n-Nur) Minaresi (1362) Memlük dönemi imar faaliyeti olarak sayılırlar.